સાવિત્રી

'પ્રિયંવદા' ઉપરથી.

છપાવી પ્રગટ કરનાર

એક ગૃહસ્થ.

મુંબઈ.

ધી "પારસી પ્રિંટિંગ" પ્રેસ.

સંવત ૧૯૪૩.

કીમત ૧ આનો

જાહેર ખબર

જ્ઞાન લેવાને જો ચહાતાજ હો તો વાંચો નીચલી ચોપડીઓ

પ્રિય સુજનો, અમારે ત્યાંથી નીચલાં પુસ્તકો વેચાતાં મળે છે તેની અંદર સારી નીતિની શીખામણ મળે એવી વાતોનો સમાવેશ કીધો છે. આશા છે કે, એ ચોપડીઓની એક વખત ભેટ કરશો. કીમત જુજ છે.

	રૂ.	આ.	પા.
બે જોડીઆ ભાઇની વાત	૦	૬	૦
બાદશાહ અકબર અને દીવાન બીરબલની વારતા ભાગ ત્રણ દરેક	૦	૪	૦
કલ્પિત કથા	૦	૨	૦
વગર માબાપની સમજુ દીકરી.	૦	૨	૦
સતી સીતા.	૦	૨	૦
સાવિત્રી	૦	૧	૦
માબાપનો ખોટો લાડ	૦	૦	૬
આનંદીબાઇ જોસી	૦	૦	૬
લીલમ માળા	૦	૦	૬
એક બાહાદુર છોડીની વાત આવૃતી બીજી	૦	૦	૩
બાળકપર સાવકી માનો જુલમ	૦	૦	૩
	૦	૦	૩

૦—૦—

૦—

સાવિત્રી

પ્રાચીન ઐતિહાસિક આર્ય ગ્રંથોમાં મહાભારત રામાયણ મુખ્ય છે. મહાભારતના વનપર્વમાં અશ્વપતિ નામના રાજાનો કથા પ્રસંગ છે. એ રાજાને સંતાનસુખ ન હોવાથી સ્વાભાવિક પણે તે પોતાના મનને વિષે ઘણો દુ:ખી રહેતો. ઘણાક યજ્ઞ યાગાદિ કર્યાથી તેને ત્યાં એક કન્યાનો જન્મ થયો. તે કન્યાનું નામ સાવિત્રી પાડયું. આ કન્યા ઊપર તેનાં માતાપિતાની અત્યંત પ્રીતિ હતી. ઘણા યત્નથી આ રાજકન્યાને ભણાવી ગણાવી અનુપમ કરી હતી. જેમ જ્ઞાનમાં તેમ સૌંદર્યમાં પણ કંઇ મણા ન હતી. મહા મહા પ્રયત્ન અને અતિ આસ્થાપૂર્વક દેવ આરાધનાથી પ્રાપ્ત થયેલું આ એકનુ એક ફરજંદ, એટલે માતાપિતાને તે ઘણી લાડકી હોય તેમાં તો નવાઇજ શેની? સાવિત્રીની તેહેનાતમાં એકસો તો તેની ઉમરની દાસીઓ હતી. એ સઘળી દાસીઓની સાથે સાવિત્રી એક દિવસે તપોવનમાં મુનિઓના દર્શન અને તેમની સાથે શાસ્ત્રચર્ચા કરવા ગઇ. તપોવનથી પાછાં ફરતાં જંગલમાં એક ઝુંપડી તેના દીઠામાં આવી. આશ્રમમાં પેસીને નજર કરેછે તો એક અંધ ડોસો, તેની તેવીજ વૃદ્ધ સ્ત્રી અને એક કિશોર વયનો તેમનો પુત્ર, એવાં ત્રણ જણ માત્ર એ ઝુંપડીનાં નિવાસી છે, એવું રાજબાલાના જાણ્યામાં આવ્યું. આસપાસના લોકોને પૂછતાં આ કુટુંબને વિષે તેમણે જે વિદિત કર્યું તે આ પ્રમાણે:—

"દમનસેન નામના અવંતીના રાજાને પોતાની વૃદ્ધાવસ્થામાં અંધત્વ પ્રાપ્ત થયું. તેના કુંવરની બાલ્યાવસ્થાનો લાભ લઇને આ અપંગ વૃદ્ધ રાજાને તેના શત્રુઓએ રાજગાદી પરથી ઉઠાડી મુક્યો. ત્યારથી આ દમનસેન પોતાની સ્ત્રી અને પુત્ર સહવર્તમાન આ મુનિ આશ્રમમાં વસે છે."

ઉપરની હકીગત સાંભળી સાવિત્રી જેમ ખેદ પામી. તેમ સત્યવાનનું મનોહર રૂપ જોઇને આ ઓળખાણ મળ્યાથી તેટલીજ ખુશી થઇ. તેની આવી દુઃખી હાલત જોયા છતાં સત્યવાનને પોતાને લાયક વર સમજીને માબાપની સંમતિની પણ વાટ ન જોતાં પોતાના મનને વિષે તેની સાથે ગાંધર્વવિવાહનો સંકલ્પ કરીને તેને પોતાનો સ્વામી માની લીધો.

પછી ઘેર જઇને સાવિત્રીએ માની પાસે બનેલો સર્વ વૃત્તાંત કહ્યો. વિવાહની વાત સાંભળતાંજ મા આશ્ચર્ય પામી. તેણે રાજાની પાસે બધી વાત કહી. જેની સાથે સાવિત્રી વિવાહ કરેછે તે ઉત્તમ કુળનો તથા બીજી સર્વ રીતે યોગ્ય છે કે અયોગ્ય છે, એ સર્વનો વિચાર કર્યાવગર પોતાની સંમતિ વિના પોતાની લાડકવાઇ કુંવરીએ જે સાહસ કર્યું તેથી રાજા ઘણો દલગીર થયો.

કેટલાક દિવસ ગયા પછી નારદમુનિ રાજગૃહે પધાર્યા. રાજાએ આદરસન્માન કરીને બેસાડયા. મુનિ તથા રાજાનો વાતચીત પ્રસંગ ચાલી રહ્યો છે, એટલામાં સાવિત્રી ત્યાં એકાએક આવી લાગી. નારદે સાવિત્રીને જોઇને પુછયું, રાજન! આ કન્યા કોની? કન્યા અશ્વપતિનીજ છે એમ જાણીને નારદજીએ

કહ્યું " આ કન્યાના લક્ષણ ઉપરથી જણાય છે કે તે સતી લક્ષ્મી થશે. એનો વિવાહ કર્યો છે કે નહી ?" આના જવાબમાં, રાજાએ, સાવિત્રીએ તપોવનમાં સત્યવાનની સાથે જે માનસિક વિવાહનો સંકલ્પ કર્યો હતો, તે વાત વિદિત કરીને મુનિને કહ્યુ, "હે મહર્ષે ! હું એ વરને ઓળખતો નથી. મારા સારા નસીબે આપ પધાર્યા છો. એટલા માટે કૃપા કરીને એનું શુભાશુભ કહો." નારદે સાવિત્રી તરફ નજર કરીને સત્યવાનની સર્વ હકીકત તેને પુછી. રાજકન્યાએ સત્યવાનને જેવો જોયો હતો તથા જે કઇ વૃત્તાંત પોતે જાણતી હતી તે સર્વ વિસ્તારથી નારદ મુનિને કહ્યું. જ્યોતિષ શાસ્ત્રસંપન્ન નારદજીએ સર્વ વાત લક્ષમાં લઇને અભિપ્રાય આપ્યો કે, " આ વિવાહ યથાર્થ થયો નથી બીજો વર શોધી ફરી વિવાહ કરવો ઉચિત છે."

નારદજીનાં આ વચન સાંભળી સાવિત્રી દલગીર થઈ. સાવિત્રી અનેક વિદ્યામાં પ્રવીણ હતી. તેણે મુનિની સાથે તર્ક વિતર્કથી વાદ કર્યો અને વિવાહ નિષેધ કરવાનું કારણ પુછવા લાગી. સાવિત્રીના તર્કનું ખંડન નકરતાં, મુની નિષેધનાજ અભિપ્રાયને વળગી રહ્યા. અશ્વપતિ રાજાએ નારદના આવા નિષેધથી સંદિગ્ધ૧ ચિત્ત થઇને તેનું વિસ્તારથી વૃત્તાંત જાણવાની ઇચ્છા દેખાડી. નારદે કહ્યું " દમનસેન સુર્યવંશી સુક્ષત્રી છે, ઘણા કાળ સુધી તે અવંતીનો રાજા હતો. અંધાપો પ્રાપ્ત થયા પછી રાજપાટ ખોઇ નિરાશ્રય થઇને સ્ત્રીપુત્રની સાથે તે વન-

---

૧ મનમાં સંદેહ લાવીને.

વાસ વડે છે. કુમારશ્રી સત્યવાનની સુંદર કાંતી, લાંબા બાહુ વગેરે તેના ક્ષત્રિયપણાનાં સારાં ચિન્હો છે. પરંતુ તેના આયુ-ષની મર્યાદા ઘણી ટુંકી દીસે છે. આજથી એક વર્ષની અંદર તેનું મરણ નીપજતું જોઇએ. જ્યોતિષ ગણિતથી તો આમ આવેછે. હવે તમારી સર્વનીમરજી હોય તેમ કરો."

મુનિને મુખે આવી ભયાનક વાત સાંભળીને રાજાને વિ-ચાર થઈ પડયો. કન્યાદાન કરવું એ માબાપનું શાસ્ત્ર વિહિત કામ છે. બાલબુદ્ધિવાળી સાવિત્રીએ જે સાહસ કર્યું છે, તેનું સારૂં નરસું શું પરિણામ નીપજશે તેનું તેને ભાન નથી. પરંતુ આ બધું જાણ્યા છતાં આ વાતની શી રીતે સમ્મતિ અપાય? પરંતુ પોતાની લાડકવાઇ પુત્રીના સુદ્રઢ નિશ્ચયની તેને ખબર હતી. તેનો વિચાર એકાએક ફેરવ્યો ફરે તેમ ન હોવાના કાર-ણથી તે ને તે વખતે પોતાનો વિચાર સાવિત્રીને જણાવીને દુરની આપત્તિને તરતજ નિમંત્રણ કરવાને બદલે, સુજ્ઞ રાજાએ બીજા કોઇ સારા વરની ખોળ કરવા માંડી. અને પોતાના મનનેવિષે સર્વ ગોઠવણ નક્કી કરીને પછી પોતાનો અભિપ્રાય પોતાની બાલકીને જણાવ્યો. પરંતુ સાવિત્રીએ જવાબ આપ્યો કે "મેં મારૂં મન સત્યવાનને અર્પણ કર્યું છે, તે હવે અન્યથા થાયજ શી રીતે?" રાજાએ કહ્યું, "તેં તેને મનમાં ધાર્યો છે ખરો, પરંતુ તેની સાથે અદ્યાપિ તારૂં લગ્ન થયું નથી. એ રાજ-કુમાર સર્વ રીતે તારે યોગ્ય છે, પરંતુ તેનું આયુષ ઘણું ટુંકું છે. માત્ર એક વર્ષમાં તેનું મરણ નીપજશે તે વેળાએ તું પતિ વગરની થઇશ. પતિ એ નારીનું ભુષણ છે "પતિ વગર સ્ત્રીનું

જીવન વૃથા છે.'' અને એમ છે ત્યારે, તે ઇચ્છેલા વિવાહમાં હું કેવી રીતે સંમત્તિ આપી શકું? તું હજુ મુગ્ધા[1] બાલા છે અનુભવવગર સારાસાર વિચાર કરી નિર્ણયઉપર આવવાને તું અશક્ત છે. પોતાના ફરજંદના સુખથી માબાપને આનંદ થાયછે અને તેના દુઃખથી તેઓને દુઃખ થાય છે. અને એટલાજ માટે પોતપોતાની પુત્રીને માટે યોગ્ય ભર્તા શોધવાની ફરજ શાસ્ત્રમાં પ્રથમતઃ માબાપની કહેલી છે. સત્યવાન જેવા ટુંક આયુષ્યવાળાની સાથે તારા જેવી મારી એકની એક અનુપમ પુત્રીનું મિથ્યા કન્યાદાન હું કરી શકતો નથી. વિધવાપણાના સંકટો કેવાં ભયાનક અને દુઃખદ હોય છે, તેનો પતિવગરની નારી સિવાય બીજાને ખ્યાલ પણ ભાગ્યેજ આવે છે. સ્ત્રી પતિવગરની થયાથી કેવળ તેનેજ દુઃખ થાય છે એમ નથી. માબાપને પણ તેવુંજ દુઃખ ઉપજે છે. પતિ વગરની કન્યા માબાપના અંતઃશુલનું[2] અને કવચિત કુળનાશનું મૂલ થાય છે. એટલા માટે, જેથી કરીને તારા પોતાના હંમેશના દુઃખનો અને માબાપના સુખના નાશનો સંભવ છે, એવી વાતની હઠ તારા જેવી ડાહીપુત્રીએ કરવી ઉચિત નથી. માબાપની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવામાં છોકરાંનું હિત નથી. અગર જો તારે પોતાની ઇચ્છાથીજ લગ્ન કરવું હોય તો, દેશ દેશાંતરના અનેક રાજ રાજેશ્વરોને હું ખબર મોકલું. તેઓને એકઠા કર્યા પછી તેમાંથી જે પસંદ હોય તેની સાથે તું લગ્ન કરજે. પરં-

---

૧ પુરી અક્કલ નહિ તેવી, પણ યુવાવસ્થાએ પહોંચતી.
૨ હૃદયમાં કાંટા જેવી વેદના.

તુ સત્યવાન ટુંક આવરદા વાળો છે એમ આપણે જાણ્યા છતાં તેની સાથે લગ્નનો આગ્રહ માત્ર તું કરીશ માં." એવી રીતે અશ્વપતિ રાજાએ કન્યાને ઘણી રીતે સમજાવી. તેના ઉત્તરમાં સાવિત્રીએ સવિનય પોતાના વહાલા પિતાને કહ્યું "તાત! મને ક્ષમા કરો. મારે માટે આપની જે કાલજી છે તેને માટે હું અત્યંત આભારી છું

સાવિત્રીએ વળી પોતાના પિતાને નિશંક થવા કહી જ- ણાવ્યું કે એબાબતની આપ બીલકુલ ચિંતા કરશો મા. મારે માટે બીજો વર શોધવાની જરૂર નથી. હું તો સત્યવાનને મારા મન અને તનની એકાગ્રતાથી કેવળ વરી ચુકી છું. તે અલ્પ આયુ હો વા દીર્ઘાયુ. તેજ મારો સ્વામી છે. એના સિવાય બીજા કોઇનો પાણિ૧ હું ગ્રહણ કરી શકતી નથી. જો પ્રભુએ મારા નસીબમાં વિધવાપણાનુંજ દુઃખ લખ્યું હશે, તો તે કોઇ થી પણ મિથ્યા થઇ શકવાનું નથી. આ અનિત્ય સંસારમાં કંઇ પણ નિત્ય નથી. પ્રાણીમાત્રને મરવું તો એકવાર છેજ. કોઇ પહેલાં ને કોઇ પછી. મરણથી છુટી તો કોઇથી શકાવા- નુંજ નથી. કેમકે મૃત્યુની ઉત્પત્તિ પણ શરીરની સાથેજ થાય છે. ત્યારે તેમાં ડરવાનું શું પ્રયોજન છે? મૃત્યુ તો પ્રાણીમા- ત્રની ખરી પ્રકૃતિજ છે. જીવાય તેટલું એક વિકારરૂપ સમજવું. તેવા શરીરધારણનો સાર ધર્મ, કર્મ. તેનું અનુશીલન૨ આપણું પ્રધાન કર્મ છે. તે ન કર્યાથી નરક ભોગવવું પડે છે. એટલામાટે તેજ આપણું સર્વદા કર્ત્તવ્ય છે. શરીરનું સુખ દુઃખ ખોટું છે.

---

૧ કર હાથ. ૨ નિરંતર વિચાર.

સાવિત્રીનો આવો જવાબ સાંભળીને અશ્વપતિ રાજા તો દિગમૂઢ બની ગયો. તેણે સર્વ વૃતાંત નારદમુનિને વિદિત કર્યો સાવિત્રીના આવા નિશ્ચયથી નારદમુનિ ઘણા ખુશી થયા. અને તેને આશિર્વાદ આપીને ચાલ્યા ગયા. રાજાએ ત્યારપછી ઘણો ઘણો હિતોપદેશ આપ્યો, પરંતુ સાવિત્રી કોઇ રીતે સત્યવાનને છોડવાને કબુલ થઇ નહિ. રાજા આથી ઘણો દુઃખિત થયો. જ્યારે બીજો કંઇજ ઇલાજ ન દીઠો ત્યારે રાજાએ અરણ્ય-માંથી સત્યવાનને તેડાવી તેની સાથે સાવિત્રીનો લગ્ન સંબંધ કરી આપ્યો.

લગ્ન થયા પછી સત્યવાન સાવિત્રીને તપોવનમાં લઇ ગયો. સત્યવાનનાં માતાપિતા પુત્ર વિવાહની વાત સાંભળીને ઘણાં આનંદિત થયાં. તપોવનમાં રહેનારી અન્ય બ્રાહ્મણકન્યા-ઓએ સાવિત્રીનું પરમ મનોહર રૂપલાવણ્ય જોઇને ઘણી તા-રીફ કરી. પરંતુ તેની સાસુનું હૈયું આ વેળા ભરાઇ આવ્યું. ઇશ્વરની કુદરત ન્યારીજ છે. રાયનો રંક અને રંકનો રાય એક ક્ષણમાં તે કરી શકે છે. તેણે અફસોસથી કહ્યું, હે જગ-દીશ્વર, ક્યાં તે સત્યવાનનું લગ્ન કરીને પુત્રવધૂને રાજમહિષી કરવાની ઉમેદ અને ક્યાં તે પ્રિયતમા રાજબાલાને તરૂમૂળમાં રહેનારી કરવાનો આસમય ! ક્યાં તે રાજ્યભવનમાં રત્નભૂષિત બાજોઠ પર બેસીને પુત્રવધૂનું મુખચુંબન કરવાની આશા અને શું આ વિપરીત તૃણશય્યામાં તે ચંદ્રાનનાનું મુખ જોવાનો પ્રસંગ ! કેવો ખેદનો વિષય કે આ કોમલાંગી વિધુમુખી અ-મારા દુરદૃષ્ટના દુઃખની ભાગીયણ થઇ.

રાણી એવી રીતે ખેદ પામતી હતી, તેવામાં સાવિત્રીએ તેને ઘણી સમજાવી. સાવિત્રી કહેવા લાગી, "સાસુજી, આપ રાજસિંહાસન છોડીને જંગલમાં રહોછો, તેથી આપને ઘણું દુઃખ થતું હશે; પરંતુ દુઃખ સુખનો દાતા ઇશ્વર છે, તેણે જેના નસીબમાં જે લખ્યું છે તે કોઇથી મટાડાવાતું નથી. તેમાં કંટાળો ખાવો એ કેવળ ઇશ્વરનિંદા કરવાજેવું છે, એટલુંજ નહિ, પણ અનર્થક શોકનો વધારો કરવા જેવું તે છે. અને તેવા શોકમાં રહ્યાથી આપણી ફરજ બજાવવામાં આપણે પછાત પડીએ છીએ, બારીક વિચાર કરીએ તો રાજગાદી અને ઘાસની પથારીમાં કંઇ ફરક નથી. હું સત્ય હૃદયથી કહું છું કે આ જંગલમાં આપની અને પતિની યથાર્થ ચરણસેવા કરવાનું જો મારાથી બન્યું તો તેથી કરીને હું ઘણી સુખી પોતાને સમજીશ."

સાવિત્રીનાં આવાં સુશીલતાનાં વાક્ય સાંભળીને રૂષિ બાળાઓ તેની ઘણી પ્રસંશા કરવા લાગી. અને સત્યવાનને આવી ગુણવતી ભાર્યા મળવાને લીધે તેને પણ ભાગ્યવાન સમજી તેને અભિનંદન આપ્યું. પછી સત્યવાને સાવિત્રીની સાથે ઘણા સુખથી ઘણા દિવસ ગાળ્યા. રાજ્યરાણી પુત્રવધૂના સુખથી સુખી થઇ.

સત્યવાન રોજ જંગલમાંથી ફળ મૂળ લાકડાં એકઠાં કરીને તે નગરમાં વેચીને વૃદ્ધ માબાપ અને પોતાની પતિવ્રતા સ્ત્રીનું ભરણપોષણ કરતો હતો. એ રીતે વર્ષ થવા આવ્યું. એક દિવસે ઘરમાં ખાવાની વસ્તુ ન હોવાથી સૂર્ય આથમતાં

સત્યવાન કુહાડી લઇને જંગલમાં જવાને તૈયાર થયો. અને માબાપની આજ્ઞા માગી. આવે રાત્રિને વખત જંગલમાં જવાની તેમણે નાપાડી. પરંતુ સત્યવાન સંતોષવાક્યથી તેઓને શાન્ત કરીને ઘરમાંથી જવા નીકળ્યો. આ નીશા વખતે પોતાના સ્વામીના વિકટ પ્રયાણને મંગળકારક નસમજીને સાવિત્રીને નારદ વચનનું સ્મરણ થયું, તેથી તે અતિશય ચિંતાતુર થઇ. અને મનને વિષે વિચાર કર્યો કે હવે એમનો કાળ પાસે આવ્યો લાગે છે, નહિ તો આવે સમયે જંગલમાં જવાની ઇચ્છા એ લે નહિ. એટલામાટે નકરે નારાયણને કંઇ અનિષ્ટ થાય તે મારે એમની પાસે રેહેવું જોઇએ. આવો વિચાર કરીને પતિપરાયણ સાવિત્રી કોઇને ન કહેતાં સ્વામીની પછવાડે પછવાડે જવા લાગી સત્યવાને તેને પછવાડે આવતી જોઇને ઘણીએ વારી કે, રાત્રી પ્રસંગે જંગલમાં તારૂં કામ નહિ. પરંતુ સાવિત્રી પોતાના મનમાં નિશ્ચય રાખીને તેની પાછળ એક સરખી ચાલી ગઇ.

જંગલમાં સાવિત્રીએ તરેહવાર કૌતુક જોયાં. સત્યવાને જાતજાતનાં ફળ મૂળ એકઠા કર્યા અને તેનો ટોપલો સાવિત્રીને સોંપી સત્યવાન લાકડાં કાપવામાટે કુહાડો લઇને ઝાડ ઉપર ચઢયો કુહાડીના ઘા મારતાં મારતાં એકાએક સત્યવાનના માથામાં ઘણોજ દુઃખાવો થઇ આવ્યો. ઝાડ ઉપરથી તે નીચે ઉતર્યો અને સ્રીને કહ્યું "મારૂં માથું નીકળી પડે છે" સાવિત્રી મનમાં સમજી કે કાળ આવ્યો, મનમાં ને મનમાં તે ઘણી વ્યાકુલ થઇ, લુગડાનો છેડો કહાડીને ઝાડની નીચે તેનું બીછાનું કર્યું.

ખોળામાં માથું રાખી ઋષિને પોતાના પતિને આરામ વળે તેવા સર્વ પ્રયત્ન કર્યા અને પોતે અસહ્ય સંકટમાં છતાં પતિને ધીરજ આપવામાં કંઇ મણા રાખી નહિ. વખત જતાં તેના માથાની વેદના અને શરીરની જ્વાળા અતિશય વધી ગઇ. સાવિત્રીએ તરેહવાર રીતે આસનાવાસના કરી પણ વેદના ઓછી થઇ નહિ. ધીરે ધીરે તેનું શરીર અને ઇન્દ્રિયાદિ શુન્ય થઇ ગયાં. સાવિત્રીએ જાણ્યું હવે ઘડીપળ છે. પરંતુ આક્રંદ ૧ ન કરતાં પોતાના પતિનું સાન્ત્વન અને સેવા છેલ્લીપળ સુધી કરવામાં કંઇપણ કસર રાખી નહિ. આખરે તેની નાડી વિચ્છેદ ૨ પામી પતિને ગતપ્રાણ ૩ જોઇને સાવિત્રી ઘણી શોકાતુર થઇ. તોપણ મનને વિષે ધૈર્ય રાખીને વિચાર કરે છે કે સત્યવાનના પ્રાણને યમ કેવી રીતે લઇ જાય છે તે હું જોઉં.

મરણ પામેલા સ્વામીના શબને ખોળામાં રાખી અંધારી રાત્રને સમઇ એકલી બીચારી સાવિત્રી શોક કરતી બેઠી છે. યમના દુતો સત્યવાનના પ્રાણ લઇ જવા માટે આવી ચઢયાં. પરંતુ દુતો સાધ્વી પતિવ્રતા સ્ત્રીનું વિગ્રહનિઃસૃત ૪ તેજ જોયાથી સત્યવાનના પ્રાણને લઇજવાની વાત તો દુર રહી પરંતુ તેને અડકી પણ શકયા નહિ. તેઓએ પાછા જઇ યમરાજાને સવિશેષ નિવેદન કર્યું. યમરાજ પોતે દુતોને સાથે લઇને ત્યાં આવ્યા સાવિત્રીએ તેમને જોઇને પુછ્યું, “ તમો કોણ છો અને કયાંથી આવોછો.” યમે જવાબ આપ્યો. “ હું યમરાજા

---

૧ વિલાપ. રોવું. ૨ તુટી ગઇ. ૩ મુવેલો, જેનો પ્રાણ ગયો છે તે. ૪ શરીરમાંથી નીકળતું.

છુ', તમારા સ્વામીનો કાળ થયો છે, એટલામાટે એમને લેવા આવ્યો છુ'." એ વાત સાંભળીને સાવિત્રી સ્વામીના શબને છોડીને જરા અંતરે ઊભી રહી. યમદુતો યમરાજાના હુકમથી તેને લઇ જાય છે. સાવિત્રી ઘણી દુ:ખી થઇને ઊંચ્ચે અવાજે રૂદન કરતી કરતી તેમની પછવાડે પછવાડે જાય છે. યમરાજ તેને પુછે છે. બેટા, તમે મારી સાથે શામાટે આવો છો તમારા સ્વામીનો કાળ પુરો થયો છે, વાસ્તે હું એને લઇ જાઊં છુ. તમે ખોટી મમતા છોડી દઇને ઘેર જઇ પોતાના સ્વામીના ઊદ્ધારને અર્થે જે કર્તવ્ય છે તે કરો.

સાવિત્રીએ ઘણી નમ્રતાથી કહ્યું "મહારાજ, આપે જે કહ્યું તે સર્વ ખરૂં છે. આ સંસાર માયાવાળો છે. ભાઇ બંધુ સ્વામી વગેરે કોઇ પણ હમેશાં જીવતાં રેહેનાર નથી. કાળેકરી ને સર્વે મરણને આધીન થશે. પરંતુ આપ પોતે ધર્મરાજા છો, આપને અસધ્ય કંઇજ નથી. એટલામાટે હું પ્રાર્થના કરૂં છુ. કે આપ સત્યવાનને બદલે મને લઇ જાઓ અને સત્યવાનને જીવન આપો. યમરાજે કહ્યુ પતિવ્રતે ! તમારા વાકયથી હું ખુશ થયો છું, સત્યવાનના જીવતર સીવાય બીજો જે વર ૧ માગવો હોય તે માગો. સાવિત્રીનાં મનનો તો નિશ્ચય હતો કે સત્યવાનને કદી છોડવો નહી. યમરાજ હમણા જયારે પ્રસન્ન થયા છે ત્યારે મારા પિતાને છોકરો નથી તેનો વંશ લોપ ન થાય એજ પ્રથમ તો પ્રાર્થનીય છે. સાવિત્રીએ પોતાના મનને વિષે આવી રીતનો વીચાર કરીને કહ્યુ' "મહારાજ ! જો મારા

---

૧ વરદાન

ઉપર કૃપા કરવા ઇચ્છતા હો તો મારા વગર પુત્રના પિતાને પુત્ર આપીને પિતૃકુળનો ઉદ્ધાર કરો."

યમરાજે સાવિત્રીની પ્રાર્થનાનુસારે અશ્વપતિ રાજાને પુત્ર થવાનું વરદાન આપ્યું, અર્થાત કેવી રીતે પુત્ર થશે તેનો માર્ગ કહ્યો. પછી સાવિત્રીને ઘેર જવાનો વળી હુકમ કર્યો ત્યારે સાવિત્રીએ કહ્યું, મહારાજ આપની સતસોબત છોડવી મને બીલકુલ ગમતી નથી. આપની સાથે વાર પ્રસંગથી મારૂં સઘળું દુઃખ વિસારે પડે છે. આપના સિવાય આ ભવસિંધુ પાર થવાનો બીજો કોઇ ઉપાય જોઇ શકતી નથી. એટલામાટે આપનો સંગ છોડવા હું ઇચ્છતી નથી અને તેટલાજમાટે આપની સાથે આવું છું. યમરાજ સાવિત્રીના વાક્ય સાંભળીને ઘણા પ્રસન્ન થયા ને બોલ્યા "સત્યવાનના જીવતર સિવાય જો તમોને બીજી કંઇ ઇચ્છા હોય તો માગો" તે સાંભળીને સાવિત્રી વિચાર કરવા લાગીં. સસરો આંધળો છે. જો આ લાગથી તેમનો અંધાપો જતો હોય તો શામાટે ચુકવું ? એવો વિચાર કરીને કેહેવા લાગી" મહારાજ! મારા સસરા દમનસેન રાજાનો અંધાપો દુર કરવાનો જો કંઇ ઉપાય હોય તો કરો." યમરાજા એ સાવિત્રીની એ પ્રાર્થના પણ પરિપુર્ણ કરી અર્થાત અંધાપો દુર કરવાનો ઉપાય કહ્યો. ત્યારપછી ધર્મરાજે સાવિત્રીને કહ્યું, રાત્ર ઘણી થઇ છે, તમે ઘેર જાઓ.

એવું કહીને યમરાજાએ આગળ ચાલવા માંડયું. સાવિત્રી ઘેર ન જતાં તેમની પાછળ પાછળ ચાલી. કેટલુંક ચાલ્યા પછી યમરાજે પાછા ફરીને જોયું તો સાવિત્રી હજુ પોતાની

પછવાડે પછવાડે આવે છે, તેથી તને આવવાને નિષેધ કર્યો સાવિત્રીએ કહ્યું, ધર્માવતાર ! મને સંસારની વાસના નથી. પતિએજ નારીનું જીવન અને ભુષણ છે, એટલામાટે સ્વામીએ જો સંસાર છોડયો તો મારે સંસારમાં રેહેવાની શીજરૂર છે આપ આશિર્વાદ આપો કે ધર્મમાં મારી મતિ રેહે. ધર્મ રાજે નરેન્દ્ર નંદિની ૧ ની ઘણી વ્યાકુળતા જોઇને વાત્સલ્યભાવ થી ઘણીક રીતે સાન્ત્વન કર્યું.

સાવિત્રી યમરાજના કારૂણિક વચનથી ચુપ ન રહેતાં રડતી રડતી સંસાર આશ્રમમાં વિશેષ ઉદાસી દેખાડીને ઘણો વખત સુધી તેમની સાથે વાદ વિવાદ કરવા લાગી. સાવિત્રીએ કહ્યું "પૃથ્વી માયાવાળી છે. માણસ માયાથી મોહિત થઇને સંસારરૂપ મહાવિપદ સાગરમાં મગ્ન થાય છે અને ભ્રાંતિવાળી પૃથ્વીની સર્વ વસ્તુ પોતાની કહે છે. આ સંસારમાં ઘણી પ્યારી વસ્તુ પતિ છે. તે સિવાયના સર્વ સ્વાર્થનાં સગાં છે, કેમકે માયાને લીધે તેઓનેમાટે અધર્મનો આશ્રય લેવો પડે છે. પરંતુ છતી આંખે માણુસ આંધળો થાય છે. અને એક જાતનો રેસમનો કીડો જેમ પોતાના તંતુથી પોતે બંધાય છે. તે એટલે સુધી કે છેલ્લીવારે તેમાંથી તે નીકળી શકતો નથી, તે પ્રમાણે માણુસને આંખ હોવા છતાં પોતાનું સારૂં જોઇશકતો નથી, અને વિષયરૂપ જાળમાં પોતાને બાંધે છે, તેથી છેલ્લીવારે ઘણું દુઃખ ભોગવે છે. એટલામાટે મેં એકદમ સંસારની વાસના છોડી છે. હું આપની સાથે આવું છું. યમરાજે આ સર્વ વાકય

---

૧ રાજાને આનંદ આપનારી પુત્રી.

સાંભળી ઘણા આનંદિત થઇને તેનાં ઘણાં વખાણ કરીને બીજું વરદાન આપવા ચાહ્યું. પરંતુ ભુપાલબાલા કંઇ પણ પ્રાર્થના ન જણાવતાં ઘણો વાર ચુપ રહી. તેની આંખમાંથી અશ્રુધારા વહેવા માંડી. યમરાજા તે જોઇને દયાર્દ્ર૧ ચિત્ત-વાળા થઇને તેને વારંવાર વરદાન માગવાનો હુકમ કરવા લાગ્યા. નૃપનંદિનીએ યમરાજની કૃપા સમજીને સત્યવાનથી મારે પેટે એકસો છોકરા થાય એવી પ્રાર્થના કરી.

યમરાજા આ વાતથી ઘણી વિપત્તિમાં પડયા. કેમકે સ્પષ્ટ રીતે સત્યવાનનું જીવન માગ્યું નથી પરંતુ પ્રકારાંતરથી તેનીજ પ્રાર્થના કરી છે. યમરાજા થોડો વખત ચુપ રહ્યા પછી "ત-થાસ્તુ" કહીને ચાલતા થયા. સાવિત્રી પણ તેની સાથે જવા લાગી. કેટલેક દુર ગયા પછી પછવાડે ફરીને યમરાજે જોયું તો સાવિત્રી હજીસુધી સાથે આવે છે. તેથી સાવિત્રીને ઘેર જ વાને કહ્યું, ત્યારે સાવિત્રીએ કહ્યું, "પ્રભો ! આપે આજ્ઞા કરી છે કે સત્યવાનથી સો પુત્ર થશે. આપના વાકયમાં કદી ફરક પડનાર નથી, પરંતુ કેવી રીતે મારી આ ઇચ્છા પૂર્ણ થશે તે કહો, તે કહેશો એટલે જઇશ.

યમરાજ લજ્જાયમાન થઇને બોલ્યા "માણસના આયુષ્ય નો છેડો આવ્યા પછી તે પાછો જીવતો થતો નથી. પરંતુ તમે પતિવ્રતા છો, હું તમારા ગુણથી અતિશય વશીભુત થયો છું, એટલામાટે તમારા પાતિવ્રત્યનો બદલો આપું છું. તમારી એક પ્રાર્થનાથી બે પ્રાર્થના પૂર્ણ થઇ છે. તમારા પતિને હું પુનઃ

---

૧ દયાથી ભીંજાયલું—દયા ભર્યું.

જીવન આપું છું,' અને તમે બંને સુખથી દિવસ ગાળો. જીવતર સુધી આ (૧૪) ચાદસની રાત્રનું વ્રત કરજે. આ રાતમાં જે નારી વ્રત કરશે તે તમારી પેઠે સતી થશે. આ ચાૈદસનું નામ સાવિત્રીચતુર્દશી થયું.

સાવિત્રી સ્વામીની પાસે આવી ત્યારે સત્યવાન નિદ્રામાંથી જાગ્યા જેવા ઊઠીને બેઠા થયા અને ઘણા અજાયેબ થઇને સ્ત્રીને કહ્યું, "પ્રિયે, શા કારણથી તમે આ ટલીવાર સુધી મને જગાડયો નહિ. આવી ઘોર અંધારી રાતે તમે એકલાં કેવી રીતે અહીં રહ્યાં. ચાલો હવે આપણે ઘેર જઇએ. નહિ તો વૃદ્ધ માબાપ ચિંતાતુર થઇને આખી રાત દુઃખ ભોગવશે. સાવિત્રીએ જવાબ આપ્યો સ્વામીનાથ! ક્ષમા કરો. હમણા આ જંગલમાંથી ઘેર જવું સારૂં નથી. સિંહ, વાઘ રીછ, સુવર વગેરે વિવિધ ફાડીખાનારાં પ્રાણીઓનું ભક્ષ થઇ પડાશે. આટલામાં આપણ બંને એક ઝાડ ઉપર ચઢીને રાત કાઢીએ. રાતવિતે આપણે ઘેર જવા નીકળીશું. એ ... બંને જણે ઝાડ ઊપર ચઢીને તે રાત ગાળી.

પેલી તરફ સત્યવાનનાં માબાપ આંધળાની ... ન આવ્યાથી વ્યાકુળ થઇને ચિંતા કરવા ... કાર રાત્રિની વેળાએ પુત્ર કયાં હશે ... કદી ઘેરથી નીકળી નથી તે ... ળાએ ચિંતા થતી કે ... તો નહિ નાંખ્યાં ... ગાળી, અ...

કર્યું, પણ વ્યર્થ.

સવારના પહોરમાં સત્યવાન ફળ મૂળ અને લાકડાંનો ભારો લઈને પ્રિયતમા ભાર્યાની સાથે પોતાની ઝુંપડીમાં આવ્યો. રાજા અને રાજમહિષી તેઓને આવેલાં જોઈને મૃતદેહમાં જીવ આવવાની પેઠે ઘણાં આનંદિત થયાં. રાજરાણીએ પુત્ર અને પુત્રવધૂનું મુખચુંબન કર્યું. આસપાસના રૂષિ અને રૂષિ-કન્યા તેઓના આવવાના સમાચાર સાંભળીને ખુશ થયાં અને તેઓને જોવાં આવ્યાં. પછી સાવિત્રીએ જે દુર્ઘટના થઈ હતી ત કહી સંભળાવી. તેથી સર્વ ઘણું આશ્ચર્ય પામ્યાં. ત્યારપછી સાવિત્રીની પ્રશંસા કરી તેને આશિર્વાદ આપી રૂષિકન્યા પોત પોતાને આશ્રમે ગઈ.

સાવિત્રી ઉપલા શુભ દિવસના સ્મરણને માટે ત્યારથી દરવર્ષે એ ચતુર્દશી તિથિનું વ્રત કરવા લાગી. હજુ સુધી સ્ત્રીઓ જેઠ શુદ ૧૪ ને દિવસે આ વ્રત કરે છે. એને વટ-સાવિત્રી કહે છે.

યમરાજાના વરદાનના મહાત્મથી સાવિત્રીનો પિતા પુત્ર-
અને દમનસેન ભુપતિનો અંધાપો ગયો. સાવિત્રીને
ન અને બુદ્ધિમાન એકસો પુત્ર ઉત્પન્ન થયા
મોટા થયા ત્યારે સત્યવાને પ્રબળ વિ
ં રાજ્ય પાછું મેળવ્યું અને
ઘે રાજભોગવ્યું. સાવિત્રીનું
ાં લખ્યું નથી.

नाटक ां

।

क नाटक कंपनीने माटे.

કરનાર મોરબીના રહીશ.

गोकळजी वी. प्राणजीवन रावळ.

મોરબી રવાજીરાજ પાઠશાળાના શાસ્ત્રી શીઘ્રકવી
શંકરલાલ માહેશ્વરનો મુખ્ય વિદ્યાર્થિ.

આવૃતી ૧ લી.

નકલ ૧૦૦૦

अमदावादमां

મામાની હવેલી મધ્યે યુનાઈટેડ પ્રિન્ટિંગ અને
જ૦ એ૦ કંપની "લિમિટેડ"ના પ્રેસમાં
રણછોડલાલ ગંગારામે છાપ્યાં.

સંવત ૧૯૪૩——સને ૧૮૮૭.

કિંમત બે આના.